

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЦУШКО Світлана Єфремівна

УДК: 340.15(477)“8/16”:35.075.1

**ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА
В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ТРАДИЦІЇ
(IX – СЕРЕДИНА XVII СТ.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
ЄФРЕМОВА Наталя Володимирівна,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія».

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член кореспондент НАПрНУ,
Заслужений юрист України
ЯРМИШ Олександр Назарович,
головний науковий співробітник
Інституту законодавства Верховної Ради України;
кандидат юридичних наук, доцент
КОВАЛЬОВА Світлана Григорівна,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили.

Захист відбудеться 24 грудня 2019 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.136.01 Міжнародного гуманітарного університету за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 33.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 33.

Автореферат розіслано 23 листопада 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. Г. Манько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інститут представницької демократії є на сьогодні одним із самих дієвих механізмів управління державно-організованим суспільством, який визнає і підтримує верховенство права. Розвиток та удосконалення цього інституту є одним з векторів європейської інтеграції України, що зумовлює необхідність пошуку як сучасних правових, так і історично апробованих моделей та інструментів представницької демократії. Досвід Великої Британії, Франції, США та інших передових країн наочно демонструє, що національні історичні традиції є тим фундаментом, на якому побудовано функціонуючий сьогодні сталий, стійкий до соціальних потрясінь і водночас гнучкий, здатний до адекватних відповідей на численні виклики механізм представницької демократії.

Україна, будучи молодію за європейськими параметрами державою, теж має давні історичні традиції демократії, які здатні зіграти величезну позитивну роль у просуванні української нації до стандартів демократії та верховенства права. Закономірно, що історичний досвід формування представницьких органів влади в українському минулому привертає увагу істориків права. Від рівня наукового осмислення генезису організації, функціонування представницької влади в Україні й урахування набутого історичного досвіду багато в чому залежать перспективи та наслідки реформування інститутів держави й місцевого самоврядування і, відповідно, розбудова або вдосконалення нової ефективної політичної системи.

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи стали праці таких класиків історико-правової науки, як М. В. Довнар-Запольського, М. К. Любавського, І. І. Лаппо, Ф. І. Леонтовича, М. О. Максимейко, О. О. Малиновського, В. Т. Пашуто, В. І. Пічети, В. І. Сергєєвича, С. В. Юшкова, а також сучасних вчених у галузі історії, теорії та історії держави і права, політології, таких як О. С. Автономов, М. М. Бедрій, І. Й. Бойко, Т. Л. Вілкул, О. О. Вінниченко, Т. Д. Гошко, А. Ю. Дворниченко, В. М. Єрмолаєв, Н. В. Єфремова, С. Г. Ковальова, В. С. Кульчицький, Г. Літвін, П. В. Лукін, Б. Манен, В. М. Михайловський, О. Ю. Мороз, П. П. Музиченко, В. М. Ричка, Б. Й. Тищик, П. П. Толочко, О. П. Толочко, І. Б. Усенко, Г. О. Федоренко, Є. О. Харитонов, А. С. Щавельов, Й. О. Юхо, Н. М. Яковенко, О. Н. Яриши.

Наскрізна історія становлення, формування та розвитку представницьких органів влади в Україні з найдавніших часів до сьогодні стала предметом наукових досліджень В. М. Єрмолаєва, В. С. Журавського, П. С. Кислого, О. Л. Копиленка, О. М. Мироненка, В. А. Смолія, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка. Утім основна увага приділялась ними новій та новітній історії українського парламентаризму. Між тим парламентаризм не вичерпує поняття публічного представництва, яке має й інші інституційні форми існування. До того ж, для сучасної доби утвердження правової демократичної держави в Україні є важливим

осягнення досвіду інституціоналізації публічного представництва на ранніх його етапах, у тому числі – в умовах перебування українського народу в складі іноземних держав (Великого князівства Литовського, Польського королівства, Речі Посполитої), що стало передумовою формування ранньомодерної національної держави, якою стала Гетьманська Україна.

Актуальність теми «Інституціоналізація публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середина XVII ст.): історико-правове дослідження» продиктована також станом її розробки, недоліками й здобутками, які вимагають критичного й всебічного їх аналізу та глибокого осмислення проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення й узагальнення історичного досвіду становлення публічного представництва на ранніх етапах українського державотворення, зокрема порядку формування, функціонування, компетенції представницьких органів влади, що діяли протягом IX – середини XVII ст.

Поставлена мета досягається в ході вирішення конкретних **завдань**:
охарактеризувати теоретико-правові засади інституціоналізації публічного представництва;

з'ясувати стан наукового дослідження проблеми, викласти своє бачення, інтерпретацію досліджуваних історико-правових явищ;

виявити природу та охарактеризувати роль віча у становленні публічного представництва на Русі;

охарактеризувати природу, формування, склад і діяльність боярських рад на Русі як інституту публічного представництва;

висвітлити склад і діяльність князівських з'їздів (снемів) як одного з вищих представницьких органів влади Русі;

проаналізувати організацію і діяльність станово-представницьких інститутів влади доби Великого князівства Литовського, Королівства Польського і Речі Посполитої, висвітлити їх склад, компетенцію та особливості процедури, участь українців у них;

визначити роль і місце органів місцевого самоврядування в системі публічного представництва;

охарактеризувати співвідношення безпосередньої та представницької демократії в соціально-політичній організації Запорізької Січі.

Об'єктом дослідження є історичний досвід формування та функціонування публічного представництва в Україні.

Предметом дослідження є інституціоналізація публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середина XVII ст.).

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період IX – середини XVII ст. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлений становленням інститутів представництва у політичній структурі Русі. Верхня хронологічна межа – 1648 р. – зумовлена початком Національної революції та спробою утворення національної держави ранньомодерної доби.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Русі, українські землі, які протягом зазначеного хронологічного періоду були складовою частиною Польського королівства та Великого князівства Литовського, а з 1569 р. – Корони (польської частини Речі Посполитої).

Методи дослідження. Методологічні засади дослідження являють собою систему загальнонаукових і спеціально-наукових принципів та методів пізнання. Категорії та закони діалектики використано для визначення кількісних і якісних змін у системах представництва, для з'ясування відмінностей та подібності, наступності та реформування інститутів представництва тощо (розділи 2, 3). За допомогою інституціонального підходу виявлено закономірності виникнення та еволюції інститутів публічного представництва українства (розділи 2, 3), зроблено висновок про незавершений процес інституціоналізації органів представницького правління. Використано елементи синергетичного підходу, зокрема концепти біфуркації, наступності, переривистості, нелінійності тощо, завдяки яким визначено особливості розвитку публічного представництва на українських землях (підрозділ 2.3., розділ 3). Герменевтичний метод було використано для осягнення змісту правових пам'яток, зокрема для виявлення точного значення таких термінів, як демократія, потестарна влада, збори громади, віче тощо (підрозділи 1.1., 1.2., 3.4., 3.5.). Метод аналогії – перенесення властивостей та ознак, характерних для одного об'єкта, на інший, що має з ним подібність, та системно-структурний метод було використано для співставлення та порівняння структур публічного представництва у східних слов'ян і суспільств, які перебували з ними на приблизно однаковому рівні розвитку, зокрема, західних слов'ян, стародавніх германців і скандинавів (підрозділ 2.1.).

Історико-правовий характер дослідження зумовив ключову роль принципу історизму та історико-правового методу, згідно з якими дослідження має об'єктивно відтворювати та неупереджено «дешифрувати» історико-правові події та явища, бути вільним від модернізації досліджуваних подій та явищ, розглядати історико-правові факти в їх причинно-наслідковому взаємозв'язку та наступності (розділи 2, 3).

Юридіко-догматичний метод застосовано для формально-логічного тлумачення законодавчих актів, узагальнення юридичних принципів, використаних законодавцем, аналізу правового матеріалу, виявлення напрямку законодавчого процесу тощо (підрозділи 3.2., 3.3., 3.4.). Історико-порівняльний метод – для порівняння класичного або сучасного парламентаризму з минулим досвідом представницьких органів влади, що діяли в Україні (підрозділи 1.1., 3.1., 3.2., 3.3.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першою науковою працею, в якій на монографічному рівні досліджується загальнотеоретична проблематика інституціоналізації публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середині XVII ст.)

У межах проведеного автором дослідження одержано такі результати:
уперше:

сформульовано історико-правове поняття публічного представництва як заміщення волі суб'єктів – учасників публічно-правових відносин, волею особливого (представницького) органу публічної влади в межах компетенції цього органу, ознаками якого у досліджуваний період історії української державності є: виокремлення з-поміж соціальної спільноти (громади, містян, співплемінників, підданих князя, шляхетського стану тощо) осіб, яких указана спільнота наділяє правом прийняття значущих для спільноти рішень; формальне наділення повноваженнями такого представницького органу публічної влади шляхом виборів, або неформальне – шляхом надання мовчазної згоди на прийняття суспільно-значущих рішень; становий характер, відмінний від народного представництва у сучасний період, зважаючи на визнання політичної дієздатності тільки за окремими групами/станами населення;

визначено поняття інституціоналізації публічного представництва як процесу виникнення, утвердження та передачі наступним поколінням соціальних суб'єктів норм, структур і практики діяльності представницьких органів влади, які виражають інтереси та заміщують своєю компетенцією волю суб'єктів – учасників публічно-правових відносин, що в досліджуваний період простежується на прикладах виникнення, еволюції та трансформації органів публічної представницької влади на українських землях і включає елементи реінституціоналізації (вторинної інституціоналізації), зокрема відтворення у представницьких органах влади Великого князівства Литовського та Польського королівства традицій руських князівських рад, а також деінституціоналізації, зокрема відновлення у структурах станового представництва деяких елементів потестарної влади (козацькі ради, що відтворювали традиції представництва ранніх етапів політогенезу);

зроблено висновок про нелінійний характер інституціоналізації публічного представництва в українській державотворчій традиції досліджуваного періоду, точками дискретності (переривистості) якого стали: незавершеність перетворення приватно-публічного представництва доби Русі у станове представництво в силу інкорпорації Русі до складу іноземних держав; припинення публічного представництва українських станів та українських земель у представницьких органах Великого князівства Литовського в силу переходу українських земель під владу Корони внаслідок Люблінської унії; невисока залученість шляхетського

стану українського суспільства у представницьких органах Корони Речі Посполитої внаслідок економіко-політичних і релігійно-ідеологічних причин; партикуляризм публічного представництва, викликаний системою не пов'язаних одна з одною магдебургій та козацького самоврядування, що в сукупності зумовило відсутність загальнонародного представництва напередодні Національної революції 1648–1676 рр.;

доведено, що першовитоками публічного представництва в Україні є віче, боярська рада та князівські з'їзди (снеми) Русі, які поєднували елементи додержавної потестарної влади і ранньофеодальної державної влади, приватного і публічного представництва, а також пройшли первинну інституціоналізацію у виді оформлення звичаєвих правових норм, які регулювали процес їх створення, функції та порядок діяльності, утім з об'єктивних причин (через іноземне підкорення) не завершено;

створено періодизацію процесу інституціоналізації Пани-ради Великого князівства Литовського як послідовність таких етапів: 1) XII століття – 1392 рр., коли Пани-рада являла собою дорадче за функціями, нерегулярно скликуване зібрання князів і бояр – помічників і соратників великого князя. Відчутним є вплив на формування цього органу традицій Русі та Тевтонського ордену; 2) 1392–1492 рр., коли сформувались постійний склад Пани-ради та звичаєве право, яке визначало її компетенцію та порядок роботи; 3) 1492–1569 рр., коли відбулось законодавче оформлення повноважень Пани-ради та визначилось домінування Пани-ради у прийнятті загальнодержавних рішень;

сформульовано положення про роль руської традиції та представників українства у становленні публічно-представницьких органів Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, що будучи відмітною на перших етапах інкорпорації руських земель до складу вказаних держав, поступово втрачала свій потенціал у процесі еволюції представницьких органів цих держав і не привела до формування національного представництва українських земель у цих органах;

сформульовано положення про амбівалентний характер козацьких рад, які поєднували елементи народного та станового представництва, традиції потестарної влади, публічного представництва часів Русі та заперечення традицій станового представництва в Речі Посполитій, в силу чого їх інституціоналізація як органів національного представництва не була завершена до моменту початка Національної революції 1648–1676 рр.;

удосконалено:

поняття державотворчої традиції як легітимізованої правовими засобами (звичаї, закони, конституції) соціальної практики формування державної організації суспільного життя, що передається з покоління у покоління у вигляді характерних для певного суспільства моделей державного ладу, який включає систему органів влади, форму правління та державного устрою, домінуючі методи державного управління тощо;

періодизацію формування та інституціоналізації вального сейму Великого князівства Литовського, що становила такі етапи: 1) 1446–1507 рр., коли відбувалось епізодичне залучення шляхти до вирішення загальнодержавних справ; 2) 1507–1566 рр., протягом яких відбулось утвердження станового (шляхетського) характеру сеймів і виборного начала у їх формуванні; 3) 1566–1569 рр. – період законодавчого оформлення статусу вального сейму і завершення його інституціоналізації;

набули подальшого розвитку:

висновки про історію становлення та розвитку представницьких органів державної влади в Україні з найдавніших часів до середини XVII ст., зокрема, виявлено їх різномірний за походженням склад, в якому поєднувалися елементи потестарної влади та станового представництва;

висновки про складну природу публічного представництва нешляхетських верств населення України: зокрема, представницькі інституції у Запорізькій Січі та у міському самоврядуванні поєднували елементи станового представництва відповідних шарів населення (козаків і містян) з рудиментами потестарної влади (загальні збори містян, козацька рада, в тому числі чорна рада тощо) і, відповідно, були проявами як інституціоналізації, так і деінституціоналізації публічного представництва.

Практичне значення одержаних результатів полягає передусім у тому, що матеріали дисертації відтворюють важливу сферу історико-правових знань, а саме – процес становлення і розвитку представницьких органів влади в Україні. Вони дають можливість врахувати багаті традиції функціонування безпосередньої і представницької форм демократії в історії українського народу, наявність представництва в парламентах інших держав, особливості історичної практики виборного представництва.

Основні положення і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідній роботі: для подальшої розробки історії окремих історичних етапів українського державотворення; для удосконалення і збагачення змісту навчального процесу у вивченні історії держави і права України у навчальних закладах усіх рівнів, де викладається ця дисципліна, а також підручників і навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», міжнародних науково-практичних конференціях: «Адвокатура: минуле та сучасність» (Одеса, 1 березня 2014 р.), «Правове життя сучасної України» (Одеса, 16–17 травня 2014 р.), «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (Одеса, 15–16 травня 2015 р.), «Верховенство права та правова держава» (Ужгород, 16–17 жовтня 2015 р.), «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Київ, 15–16 травня 2015 р.), «Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ ст.» (Дніпропетровськ, 6–7 листопада 2015 р.), «Юридична наука та практика:

виклики сучасних євроінтеграційних процесів» (Братислава, Словацька республіка, 27–28 листопада 2015 р.), «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (Запоріжжя, 29–30 січня 2016 р.), «Нові перспективи процесу європейської інтеграції Молдови та України: юридичний аспект» (Кишинів, Молдова, 25–26 березня 2016 р.), «Європейська традиція в міжнародному праві захисту прав людини» (Братислава, Словацька республіка, 7 травня 2016 р.), «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (Одеса, 20 травня 2016 р.), «Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум. Історія і сучасність» (Одеса, 28–29 жовтня 2016 р.), «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (Запоріжжя, 27–28 січня 2017 р.), «Становлення громадянського суспільства в Україні, нормативно-правове підґрунтя» (Дніпро, 3–4 травня 2019 р.); а також на всеукраїнських наукових конференціях: «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (Херсон, 12–13 грудня 2014 р.), «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI ст.» (Одеса, 6–7 лютого 2015 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 23 наукових працях, у тому числі у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України, в 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та в 16 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до мети та задач дослідження, дисертація складається з: анотації, вступу, трьох розділів, які поділені на десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 239 сторінок, з яких основного змісту – 186 сторінок, список використаних джерел – 32 сторінки (351 джерело), додатки на 5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** дисертації обґрунтовано актуальність теми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами та планами, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію про практичне значення результатів дослідження, їх апробацію та кількість публікацій.

Перший розділ «Історико-теоретичні основи дослідження та історіографія проблеми» складається з двох підрозділів, в яких охарактеризовано історико-теоретичні та історіографічні засади дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Історико-теоретичні засади інституціоналізації публічного представництва»** представлено історичну еволюцію та

сучасне розуміння поняття публічного представництва як заміщення волі суб'єктів – учасників публічно-правових відносин, волею особливого (представницького) органу публічної влади в межах компетенції цього органу, визначено поняття й ознаки представницьких установ. Установлено, що інституціоналізація публічного представництва – це процес виникнення, утвердження та передачі наступним поколінням соціальних суб'єктів норм, структур і практики діяльності представницьких органів влади, які виражають інтереси та заміщують свою компетенцію волю суб'єктів – учасників публічно-правових відносин. Інституціоналізація публічного представництва на українських землях протягом досліджуваного періоду носила нелінійний характер, включаючи елементи реінституціоналізації та деінституціоналізації, якими, зокрема, було збереження у структурах станового представництва деяких елементів потестарної влади.

У *підрозділі 1.2. «Стан наукової розробки теми дослідження»* охарактеризовано результати дослідження історії представницьких установ на українських землях вітчизняних класиків історичної та історико-правової науки – М. С. Грушевського, Ф. І. Леонтовича, М. К. Любавського, М. О. Максимейка, О. О. Малиновського, сучасних істориків, правників і політологів – І. Й. Бойка, О. О. Вінниченка, Т. Д. Гошко, М. М. Кобилецького, П. М. Кулаковського, В. М. Михайловського, П. П. Толочка та ін., а також зарубіжну історіографію проблеми. Зроблено висновок про наявність недосліджених аспектів проблематики публічного представництва, зокрема, наступності та переривистості у розвитку публічного представництва, організаційних форм і динаміки утвердження інститутів публічного представництва на українських землях домодерної доби.

Розділ другий «Від потестарної влади до станового представництва на Русі (IX – початок XIII ст.)» складається з трьох підрозділів і містить характеристику зародження та становлення інститутів представницької влади на Русі.

У *підрозділі 2.1. «Віче на Русі, його організація та компетенція»* доведено, що відомі усім слов'янським етносам на ранній стадії політогенезу збори громади мали ознаки зародку інституту публічної влади, зокрема, приймали обов'язкові для громади рішення, виконання яких забезпечувалось примусовою силою громади. Збори громади еволюціонували в інститут надзвичайного органу влади на українських землях – віче, до компетенції якого належали питання війни і миру, обрання та зміни князів. У вічі могли брати участь усі вільні чоловіки міста, але реально на нього збиралися лише голови родин, що надавало вічу представницький характер. Ставши органом представництва міських сімей (родів), віче реінституціоналізувало збори громади доби чіфдому, а його нерегулярний характер і відсутність зафіксованих правил проведення, прийняття та реалізації прийнятих рішень, зумовили деінституціоналізацію структур потестарної влади.

У підрозділі 2.2. «*Боярська рада на Русі як інститут публічного представництва*» простежено еволюцію боярської ради. На першому етапі (IX – до кінця X століття) рада існувала як дружинна рада – дорадчий орган при князі, з яким він вимушений був рахуватися за відсутності інших примусових інструментів управління. На другому етапі (кінець X століття – початок XII століття) рада при князі набуває характеру власне боярської ради, до якої входять «старші» або «більші» дружинники, статус яких закріплюється правовими нормами, до неї долучається міський патриціат і вище духовенство. На третьому етапі (XII–XIII століття) боярська рада в окремих князівствах набуває певної самостійності і в цьому відношенні нерідко стає в опозицію до князівської влади. Функціонально будучи дорадчим органом, боярська рада бере участь у вирішенні питань внутрішньої та зовнішньої політики.

У підрозділі 2.3. «*Князівські з'їзди (снєми) як публічно-династичне представництво*» доведено, що з'їзди руських князів (снєми) сформувалися у виді політичного інституту до середини XI ст. як частина політичної системи влади династії Рюриковичів, який виконував роль інструменту міжкнязівської взаємодії та носив форму родової (сімейної) ради. Основними функціями снємів стали: організація й інституалізація влади роду Рюриковичів; розподіл володінь; примирення князів, їх кланів, коаліцій і груп; проведення зовнішньополітичних акцій. Визначено, що князівські снєми являли собою інститут приватно-публічного представництва, що поєднував приватні інтереси членів князівської родини та загальні інтереси окремих територіально організованих груп руського суспільства, завдяки якому відбулась інституціоналізація влади династії Рюриковичів на Русі з одночасною її сегментацією на окремі князівства.

Розділ третій «Особливості публічного представництва за литовсько-польської доби становлення української державотворчої традиції» складено з п'яти підрозділів, в яких охарактеризовано формування та функціонування органів представництва шляхти та нешляхетських станів населення українських земель у складі Великого князівства Литовського, Польщі та Речі Посполитої.

У підрозділі 3.1. «*Досвід публічного представництва українства у Пани-раді Великого князівства Литовського*» доведено, що з моменту виникнення за часів князювання перших правителів Литви (до 40-х років XV століття), рада при великому князі Литовському пройшла еволюцію від ситуативного зібрання князівських помічників до дорадчого органу, у складі якого перебували удільні князі, намісники, вищі урядовці та представники католицького духовенства. Узвичасно було коло питань для обговорення з радою: міжнародні справи, земельні пожалування та призначення на посади, вибори князя. Інституціоналізація ідеї публічного представництва, органом якого виступала Пани-рада, у правосвідомості українського населення відбувалась не стільки через безпосередню участь у Пани-раді українських делегатів, скільки через принесення присяги

Пани-раді та практику реалізації ухвал і постанов Пани-ради, які прямо торкались населення українських земель й зумовлювали утвердження традицій станового представництва на українських землях.

У *підрозділі 3.2. «Досвід українського публічного представництва у вальному сеймі Великого князівства Литовського»* доводиться, що інституціоналізація публічного представництва українських земель у складі Великого князівства Литовського своєю вищою формою мала становий вальний сейм, становлення якого пройшло кілька етапів – від ситуативного епізодичного запрошення представників шляхти на розширені засідання Пани-ради для вирішення загальнодержавних справ до законодавчого оформлення його статусу Статутом Великого князівства Литовського 1566 р. Участь у діяльності вального сейму була для української еліти не тільки можливістю вплинути на державні рішення, але і серйозною політичною школою публічного представництва.

У *підрозділі 3.3. «Публічне представництво українських земель в системі влади Речі Посполитої»* показано, що вальний сейм Речі Посполитої у процесі його еволюції було перетворено на найважливіший представницький інститут державної влади та інструмент захисту приватних прав і вольностей шляхти, в тому числі – руської (української) шляхти, що зумовило: отримання руськими воєводствами права користуватися усіма вольностями Корони Польської; збереження територіальної цілісності українських воєводств; збереження традиції проведення повітових сеймиків тощо, а також дозволило парламентськими засобами захищати особливі, зокрема релігійні права православних мешканців українських земель. Разом з тим сеймове представництво українських земель через поліетнічний і поліконфесійний склад шляхти українських воєводств, віддаленість українських земель від традиційного місця проведення вальних сеймів зумовили більш низький рівень залученості української шляхти до роботи вальних сеймів, ніж власне польської шляхти, а відтак і утвердження практики публічного представництва, її «узвичаєння» на українських землях було набагато нижчим.

У *підрозділі 3.4. «Шляхетські сеймики на українських землях, причини їх виникнення та компетенція»* показано, що формування сеймиків – місцевих органів шляхетського представництва – на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Польського королівства мало різну динаміку, і лише з укладенням Люблінської унії система земських і повітових сеймиків на українських землях стала одноманітною. Доводиться, що саме сеймики були важливим інструментом інституціоналізації публічного представництва на українських землях, чому сприяли: їх регулярність, наявність визначеної компетенції (у тому числі – право впливати на прийняття загальнодержавних рішень), наявність чітких норм-правил формування та роботи, залучення до їх роботи широких верств шляхти.

У підрозділі 3.5. «Публічне представництво нешляхетських верств населення на українських землях Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої» показано еволюцію органів місцевого самоврядування на основі набуття містами магдебурзького права, яке передусім відповідало інтересам центральної влади, але водночас сприяло модернізації життя міста, встановленню виборності органів місцевої влади й суду, дозволяло залучити до участі у політичному житті ту частину міського населення, яка відповідала віковому та майновому цензам, цензам статі та осілості. Утім обмеженість магдебургій виключно фінансовими відносинами з центральною владою, організація самоврядування не тільки за територіальною, але й за етнічною та/або релігійною ознакою, розпоршувало політичний потенціал містян і стало однією з причин незалучення містян до загальнонаціонального представництва.

Доведено, що виникнення козацького самоврядування було реакцією на недопущення нового стану населення до існуючої у Речі Посполитій системи станового публічного представництва, що зумовило повернення козацтва до прямої демократії та до інших інструментів потестарної влади, які були більш простими та доступними для реалізації, але разом з тим зумовили деінституціоналізацію уже розвинутих на той момент інститутів публічного представництва на українських землях.

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягало у виявленні закономірностей та особливостей інституціоналізації публічного представництва в державотворчій традиції України домодерної доби (з IX до середини XVII ст.). Головні висновки дослідження полягають у наступному:

1. Публічне представництво являє собою заміщення волі суб'єктів – учасників публічно-правових відносин, волею особливого (представницького) органу публічної влади в межах компетенції цього органу. В досліджуваній період історії української державності публічне представництво переживало період становлення, загалом подібний до аналогічних процесів у країнах Європи, але й одночасно мало такі особливості:

з-поміж соціальних спільнот виокремлювались та організаційно оформлялись групи осіб (дружинна або князівська рада, віче, князівський з'їзд, сейм, магістрат, козацька рада тощо), яких указана спільнота надіяла правом прийняття значущих для неї рішень;

наділення повноваженнями такого представницького органу публічної влади здійснювалося формально, зокрема шляхом виборів, або неформально – шляхом надання мовчазної згоди виокремленій та організаційно оформленій групі осіб на прийняття суспільнозначущих рішень;

публічне представництво в досліджуваній період носило характер, відмінний від народного представництва у сучасний період, зважаючи на визнання політичної дієздатності тільки за окремими групами/станами населення.

2. Інституціоналізація публічного представництва – це процес виникнення, утвердження та передачі наступним поколінням соціальних суб'єктів норм, структур і практики діяльності представницьких органів влади, які виражають інтереси та заміщують своєю компетенцією волю суб'єктів – учасників публічно-правових відносин. Структура інституціоналізації публічного представництва включає нормативний (створення правових норм і правових актів, якими закріплюється система публічного представництва та порядок роботи представницьких органів), організаційний (виникнення та еволюція органів публічного представництва) та суб'єктний (участь населення або окремих його верств чи станів у процесі вирішення загальносуспільних справ) компоненти.

Інституціоналізація публічного представництва в Україні домодерної доби була складовою державотворчої традиції як легітимізованої правовими засобами (звичаї, закони, конституції) соціальної практики формування державної організації суспільного життя, що передається з покоління у покоління у вигляді характерних для певного суспільства моделей державного ладу, який включає систему органів влади, форму правління та державного устрою, домінуючі методи державного управління тощо;

Процес інституціоналізації публічного представництва в державотворчій традиції України домодерної доби включав поряд з первинною інституціоналізацією (виникнення та розвиток органів публічного представництва) елементи реінституціоналізації (вторинної інституціоналізації), зокрема відтворення у представницьких органах влади Великого князівства Литовського та Польського королівства традицій руських князівських рад, а також деінституціоналізації, зокрема деградації чи руйнування існуючих представницьких органів державної влади та відновлення у структурах станового представництва деяких елементів потестарної влади.

3. Інституціоналізація публічного представництва в домодерній державотворчій традиції України носила нелінійний характер. Поряд з елементами наступності у формуванні представницьких органів влади Русі та інших державних утворень, до складу яких входили руські (українські) землі, зокрема у становленні дружинних і князівських рад Русі та Пани-ради Великого князівства Литовського, точками біфуркації та дискретності (переривистості) інституціоналізації публічного представництва стали такі явища:

незавершеність перетворення приватно-публічного представництва княжої доби на станове представництво у сукупності з інкорпорацією руських земель до складу іноземних держав зумовила руйнування

органів представницької влади Русі та, відповідно, необхідність реінституціоналізації представницьких органів в умовах домінування державотворчих процесів Великого князівства Литовського та Польського королівства;

припинення публічного представництва українських станів та українських земель у представницьких органах Великого князівства Литовського в силу переходу українських земель під владу Корони внаслідок Люблінської унії зумовило необхідність часткової відмови від існуючих традицій публічного представництва та рецепції української політичною спільнотою польського досвіду станового представництва, що була ускладнена релігійно-ідеологічним конфліктом між пануючою у Короні католицькою шляхтою та переважно православною шляхтою руських воєводств Речі Посполитої;

відносно невисока залученість шляхетського стану українського суспільства у представницьких органах Речі Посполитої внаслідок економіко-політичних і релігійно-ідеологічних причин, у сукупності з недопущенням нового стану українського суспільства – козацтва – до органів шляхетського самоврядування та відтворенням в організації козацтва інститутів потестарної влади у виді прямої демократії козацьких рад, зумовили деінституціоналізацію традицій станового публічного представництва в організації державної влади Гетьманської України, що постала внаслідок Національної революції 1648–1676 рр.;

запозичення з іноземних правопорядків магдебурзького міського права означало деінституціоналізацію руських вічових традицій самоврядування в українських містах та утвердження на українських землях партикуляризму публічного представництва у виді не пов'язаних одна з одною магдебургій, що у сукупності з козацьким самоврядуванням, яке протистояло традиціям шляхетського представництва, зумовило відсутність в Україні системи загальнонародного представництва напередодні Національної революції 1648–1676 рр.

4. На ранніх стадіях політогенезу східних слов'ян констатується наявність у них зборів громади (громадських зборів), що поєднували риси безпосереднього народовладдя та представництва, зважаючи на те, що в них брали участь не всі члени громади, а виключно дорослі озброєні чоловіки. Збори громади виробляли й приймали обов'язкові для членів громади рішення, причому виконання останніх ймовірно забезпечувалось примусовою силою, і в подальшому перетворились на інститути сільської громади – верви, та міської громади – віча.

Віче було надзвичайним, нерегулярно скликуваним органом, який вирішував найважливіші питання суспільного життя руських міст, насамперед – питання війни і миру, закликання і вигнання князів. Віче поєднувало елементи безпосередньої демократії та приватного представництва міських сімей (родів), відбувалося з дотриманням

правил, вироблених на основі давньої практики, але при тому нормативна фіксація таких правил невідома. Поступовий занепад віча як органу управління, його нерегулярний характер і відсутність зафіксованих правил проведення, прийняття та реалізації прийнятих рішень, свідчив про деінституціоналізацію структур потестарної влади та необхідність формування на Русі нових, більш відповідних викликам часу владних структур.

5. Боярська рада поєднувала в собі елементи додержавного представництва – представництва озброєної частини громади, представництва міського населення, представництва знатних фамілій та духовенства. На першому етапі свого існування (IX – до кінця X століття) рада існувала як дружинна рада – дорадчий слабо структурований «свет» при князі, з побажаннями та порадами якого він вимушений був рахуватися за відсутності інших примусових інструментів управління підвладними територіями та населенням. На другому етапі (кінець X століття – початок XII століття) рада при князі набула аристократичного характеру, коли до неї входили «старші» або «більші» дружинники, до яких епізодично долучалися «старці градські» та вище духовенство, а привілейований статус «старших» бояр закріплено було правовими нормами. На третьому етапі (XII–XIII століття) боярська рада в окремих князівствах, зокрема Галицькому, набуває певної самостійності, і в цьому відношенні нерідко стає в опозицію до князівської влади.

Функціонально будучи дорадчим органом при князі, боярська рада брала участь у вирішенні питань оподаткування, законодавствування, релігійно-культурних питань, переобрання князівської влади, організації оборони та впорядкування міжнародних справ. Ці функції, зважаючи на відсутність писаного законодавства, яке би їх закріплювало, являли собою функції публічної влади перехідного від вождства до ранньої державності апарату публічної влади.

6. Князівські з'їзди (снеми) – це інститут приватно-публічного представництва, що поєднував приватні інтереси членів князівської родини та загальні інтереси окремих територіально організованих груп руського суспільства й завдяки якому відбулась інституціоналізація влади династії Рюриковичів на Русі з одночасною її сегментацією на окремі князівства. Снеми виконували роль інструменту міжкнязівської взаємодії та носили форму родової (сімейної) ради. Основними функціями снемів стали: організація й інституціоналізація влади всередині роду Рюриковичів; розділ володінь; примирення окремих князів і цілих кланів, княжих коаліцій та груп; проведення зовнішньополітичних акцій. Принципова закритість таких нарад династії Рюриковичів, слабкість і нерозвинутість інституту васалітету-сюзеренітету, близькість до східних традицій формування та відправи публічної влади зумовили незавершеність інституціоналізації князівських з'їздів (снемів) та їх трансформацію

до таких станово-представницьких установ, якими стали станово-представницькі органи влади у країнах Західної та Центральної Європи.

7. Руські традиції публічного представництва (віче, боярська рада) та представники руських (українських) аристократичних сімей зіграли певну роль у становленні публічно-представницьких органів Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, яка була відмітною на перших етапах інкорпорації руських земель до складу вказаних держав, поступово втрачала свій потенціал у процесі еволюції представницьких органів цих держав і не привела до формування національного представництва українських земель у цих органах.

З моменту виникнення за часів князювання перших правителів Литви (до 40-х років XV століття), рада при великому князі Литовському пройшла еволюцію від ситуативного зібрання князівських помічників, скликаного за волею князя, до дорадчого органу, склад якого включав удільних князів (а з ліквідацією удільних князівств – намісників), представників центрального апарату публічної влади та католицького духовенства, до утвердження кола питань, які князь обговорював з радою: міжнародні справи, земельні пожалування та призначення на посади, вибори князя.

Процес інституціоналізації Пани-ради Великого князівства Литовського склав послідовність таких етапів:

1) XII століття – 1392 рр., коли Пани-рада являла собою дорадче за функціями, нерегулярно скликуване зібрання князів і бояр – помічників і соратників великого князя. Відчутним є вплив на формування цього органу традицій Русі та Тевтонського ордену;

2) 1392–1492 рр., коли сформувались постійний склад Пани-ради та звичаєве право, яке визначало її компетенцію та порядок роботи;

3) 1492–1569 рр., коли відбулось законодавче оформлення повноважень Пани-ради та визначилось домінування Пани-ради у прийнятті загальнодержавних рішень.

8. Інституціоналізація Пани-ради як представницького органу в правосвідомості українського населення відбувалась не стільки через безпосередню участь у Пани-раді українських делегатів, скільки через принесення присяги Пани-раді, практику реалізації ухвал і постанов Пани-ради, зокрема, рішень про земельні пожалування, надання особистих та обласних привілеїв, що прямо торкалися населення українських земель.

Інституціоналізація публічного представництва українських земель у складі Великого князівства Литовського своєю вищою формою мала становий вальний сейм, становлення якого пройшло кілька етапів:

1) 1446–1507 рр. Ситуативне епізодичне запрошення представників шляхти до розширених засідань Пани-ради для вирішення загальнодержавних справ. Представники шляхти зазвичай виступали як заявники петицій, а не як повноправні учасники представницького органу;

2) *1507–1566 pp.* Становлення вального сейму як органу станового (шляхетського) представництва шляхом утвердження станового (шляхетського) характеру сеймів і виборного начала у їх формуванні. Коло обговорюваних сеймом питань було доволі широким і типовим для представницьких установ тогочасної Європи: оподаткування та бюджет держави, оборона країни та міжнародні справи, зокрема, укладення мирних і союзних договорів, в тому числі – унії з Польським королівством; законодавствування; обрання великого князя; видання актів індивідуально-правового регулювання;

3) *1566–1569 pp.* Законодавче оформлення статусу вального сейму. Шляхта направляла чітко визначене число своїх депутатів на вальні сейми, політична вага цих представників не лише істотно збільшилася, але й зросла їх відповідальність, оскільки за депутатами стояли широкі кола шляхетської громади, що пильно стежили за політичними змінами в державі. Поряд із зростанням впливу шляхти втрачала позиції Пани-рада, а структура загальнодержавного сейму стала зрештою відображати реальне співвідношення суспільно-політичних сил у державі, в якому тепер домінувала шляхетська верства.

9. Формування системи публічного представництва у Польському королівстві, до складу якого у XIV столітті увійшла Галичина, а в подальшому – й Західне Поділля, відбувалось в руслі тенденцій, відомих Русі та Литві: від приватно-публічних структур потестарної влади до станово-представницьких установ. Відмінності у процесі інституціоналізації публічного представництва полягали у складі королівської влади, яка доволі рано стала складатися не з дружинників, а з професійних управлінців, її компетенції, яка була вужчою, ніж у литовської Пани-ради, у функціонуванні віча, яке скликалось королем тільки для відправи правосуддя, та у ролі сеймів, які на відміну від князівських снемів Русі були не зборами правлячої династії, а у зв'язку з частим перериванням правлячих династій, – зборами знаті, та шляхти, і стали основою політичного устрою країни. Інституціоналізація публічного представництва українства у Польському королівстві була ускладнена численними обмеженнями правового статусу православного населення.

Інституціоналізація публічного представництва українства у Польському королівстві мала кілька етапів:

1) *середина XIV століття – 1430 pp.* Епізодичне скликання знаті та шляхти в разі надзвичайної потреби (наприклад, для обрання короля, скликання війська у разі потреби термінової оборони країни тощо). Разом з тим, протягом цього періоду відбувалось усунення православної, переважно руської (української) шляхти від політичного життя Польського королівства, яке було закріплено положеннями Городельської унії 1413 року, що слід розцінювати як деінституціоналізацію публічного представництва української спільноти;

2) 1430–1569 *pp.* Законодавче оформлення домінування шляхетського стану в політичному устрої країни. Акти 1430–1433 *pp.*, 1454 *p.* та 1496 *p.* утвердили верховенство шляхти у сеймі та у місцевих урядах, а Радомська конституція 1505 року остаточно легалізувала виборний порядок формування складу посольської ізби вального сейму та утвердила законодавчу функцію вального сейму. Разом з тим продовжувалось витіснення православної шляхти зі сфери публічного представництва на підставі положень Городельської унії та у зв'язку з колонізацією українських земель вихідцями з польських земель;

3) 1569–1632 *pp.* Часткова реінституціоналізація публічного представництва руської (української) шляхти у станово-представницьких органах Речі Посполитої. В рамках унійного Люблінського процесу руська шляхта домоглась фактичного зрівняння свого статусу з польською шляхтою, а акт Варшавської конфедерації 1573 року гарантував віротерпимість православним. Разом з тим Берестейська церковна унія знову поставила на порядок денний порушення прав православної шляхти, що зумовило її спротив, здійснюваний переважно парламентськими методами (петиції до сейму, інструкції послам сейму, промови на сеймах 1608, 1620, 1623 *pp.*). Рішення сеймів 1632 *p.* та королівський декрет «Статті для заспокоєння руського народу» 1633 *p.* певною мірою відновили можливості православної шляхти в управлінні державними справами, але повноцінне публічне представництво (в обох палатах вального сейму Речі Посполитої) так і не було досягнуто.

10. Важливим інструментом інституціоналізації публічного представництва, доступним для усієї української шляхти, стали повітові шляхетські сеймики, що виникли спочатку у Польському королівстві, згодом – у Великому князівстві Литовському, й остаточно були конституйовані у Речі Посполитій. Публічне представництво шляхти у більшості українських воєводств Речі Посполитої носило одноступеневий характер, винятком було Руське воєводство, де повітові сеймики мали другу інстанцію у виді Генерального сейму.

Повітові сеймики для української шляхти були головною формою участі шляхти в державно-політичному житті країни, чому сприяли їх регулярність, наявність визначеної компетенції, у тому числі – права впливати на прийняття загальнодержавних рішень, наявність чітких норм-правил формування та роботи, можливість залучення до їх роботи широких верств шляхти.

11. Упровадження в містах України магдебурзького права розпочалось з середини XIV століття і було завершено у XVI столітті шляхом унормування міського самоврядування спочатку на землях Корони (Статут Ласького), а згодом і у Великому князівстві Литовському (Статут 1588 *p.*). Ним користувалась доволі велика частина українських міст, містечок і навіть сіл. Утім суттєвим недоліком цього процесу було те, що, по-перше, доступ

до виборів та інших форм демократії у містах мали далеко не всі містяни, а тільки ті, які відповідали цензам статі, осілості, віковому та майновому цензу. По-друге, строкате за етнічним складом міщанство організувало міське самоврядування не за територіальною, а як правило, за етнічною та/або релігійною ознакою, що розпорозувало політичний потенціал містян. Міста України зіграли важливу роль в інституціоналізації публічного представництва на локальному рівні, зокрема, в поширенні демократичних практик виборності, змінюваності та підконтрольності суспільству публічної влади, але водночас місцеве самоврядування не стало інструментом формування загальнонаціонального, народного представництва.

12. Система публічного представництва козацького стану (загальна козацька рада, виборна старшина, делегації для перемовин з органами влади Речі Посполитої тощо) поєднувала елементи народного та станового представництва, традиції потестарної влади, публічного представництва часів Русі та заперечення традицій станового представництва в Речі Посполитій. Способи ухвалення рішень, зокрема й виборча процедура, що використовувалися на Січі, відсутність писаних нормативних актів щодо компетенції, порядку роботи та складу органів козацького самоврядування свідчать про те, що інституціоналізація публічного представництва козацтва протягом досліджуваного періоду не була завершена.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Цушко С. Є. Становлення інституту політичного представництва на українських землях у складі ВКЛ в XV – першій пол. XVI ст. *Митна справа*. 2014. Ч. 5(95). С. 51-57.
2. Цушко С. Є. Розвиток ідеї політичного представництва в Античній Греції та Стародавньому Римі. *Митна справа*. 2015. Ч. 2. С. 36-42.
3. Цушко С. Є. Організація та діяльність повітових шляхетських сеймиків на українських землях як станово-представницьких органів влади. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 4 (1). С. 61-68.
4. Цушко С. Є. Феномен представництва в праві: теоретичні підходи до визначення та розуміння. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 87-94.
5. Цушко С. Є. Виникнення посади інстигатора та його роль у розвитку інституту представництва в суді на українських землях XVI – середини XVII ст. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 24-31.
6. Цушко С. Є. Представництво як елемент козацької демократії в органах влади Січі до 1648 р. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 58-63.
7. Цушко С. Є. Представительство шляхты в деятельности вальних сеймов Великого княжества Литовского и Речи Посполитой. *Закон и жизнь*. 2015. Декабрь. С. 109-113.

8. Цушко С. Є. Діяльність прокуратора в судовому процесі на українських землях в XVI ст. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (1 березня 2014 р., Одеса). Одеса, 2014. С. 135-136.

9. Цушко С.Є. До питання генезису судового представництва в XVI ст. на українських землях. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., Одеса). Одеса, 2016. С. 180-182.

10. Цушко С. Є. До питання про становлення інституту судового представництва на українських землях в XVI ст. *Medzinarodna vedecka konferencia: europska tradicia v medzinarodnom prave uplatnovanie ludskych prav.* (6-7.05.2016, Bratislava). Bratislava, 2016. С.70-73.

11. Цушко С. Є. Закріплення правового статусу сейму ВКЛ у статутах 1529, 1566, 1588 років. *Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум Історія і сучасність* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (28–29 жовтня 2016 р., Одеса). Одеса : МГУ, 2016. С. 95-99.

12. Цушко С. Є. Зародження ідеї політичного представництва в добу Античності. *Історія, сучасний стан та перспективи досліджень. Юридичні науки* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2015 р., Київ). Київ, 2015. С. 16-18.

13. Цушко С. Є. Зміни компетенції вального сейму ВКЛ при правлінні Сигізмунда I (1506–1534). *Чинники розвитку юридичних наук у XXI ст.* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 листопада 2015 р., Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 6-8.

14. Цушко С. Є. Козацька рада як представницький орган влади в Запорізькій Січі у період з XVI – до першої половини XVII ст. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (3–4 травня 2019 р., Дніпро). Дніпро, 2019. С. 13-15.

15. Цушко С. Є. Обмеження королівської влади в Польському королівстві в XV столітті: причини та наслідки. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 травня 2014 р., Одеса). У 2-х томах. Одеса : Юридична література, 2014. Т. 2. С. 150-154.

16. Цушко С. Є. Організація шляхетських повітових сеймиків на українських землях ВКЛ. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 січня 2016 р., Запоріжжя). Запоріжжя, 2016. С. 20-24.

17. Цушко С. Є. Особа інстигатора, його правовий статус та обов'язки в суді та на українських землях XVI – середини XVII ст. *Право і держава: Проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 січня 2017 р., Запоріжжя). Запоріжжя, 2017. С. 33-36.

18. Цушко С. Є. Пани-рада як дорадчий орган при великих литовських князях. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (12–13 грудня 2014 р., Херсон). У 2-х частинах. Херсон : Гельветика, 2014. Ч. 1. С. 27-29.

19. Цушко С. Є. Політико-правові ідеї в поглядах Франциска Скорини. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2015 р., Одеса). У 2-х томах. Одеса : Юридична література. 2015. Т. 1. С. 120-122.

20. Цушко С. Є. Представництво шляхти у діяльності вальних сеймів Великого Князівства Литовського. *Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 листопада 2015 р. Братіслава). Bratislava: Paneuropska vysoka skola, 2015. С. 74-77.

21. Цушко С. Є. Регламентація діяльності прокуратора за статутами ВКЛ 1566–1588 рр. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI ст.* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (6–7 лютого 2015 р., Одеса). Одеса, 2015. С. 37-39.

22. Цушко С. Є. Роль сеймової реформи у ВКЛ в 1565–1566 рр. *Верховенство права та правова держава* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 жовтня 2015 р., Ужгород). Ужгород, 2015. С. 47-49.

23. Цушко С. Є. Феномен політичного представництва. *Нові перспективи процесу європейської інтеграції Молдови та України: юридичний аспект* (25–26 березня 2016 р., Кишинів, Молдова). Кишинів, 2016. С. 62-65.

АНОТАЦІЇ

Цушко С. Є. Інституціоналізація публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середина XVII ст.): історико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2019.

У дисертації досліджено процеси та явища інституціоналізації публічного представництва в українській державотворчій традиції (IX – середина XVII ст.)

Установлено, що інституціоналізація публічного представництва на українських землях протягом досліджуваного періоду носила

нелінійний характер, включаючи елементи реінституціоналізації та деінституціоналізації.

Процеси та явища інституціоналізації публічного представництва показано на прикладах еволюції віча, боярської ради та князівських з'їздів Русі, Пани-ради Великого князівства Литовського, вальних сеймів Великого князівства Литовського, Польщі та Речі Посполитої, місцевих станових установ і представницьких структур міщанства та козацтва.

Зроблено висновок про нелінійний характер інституціоналізації публічного представництва в українській державотворчій традиції, точками дискретності (переривистості) якого стали: незавершеність перетворення приватно-публічного представництва доби Русі у станове представництво в силу інкорпорації Русі до складу іноземних держав; припинення публічного представництва українських станів та українських земель у представницьких органах Великого князівства Литовського в силу переходу українських земель під владу Корони внаслідок Люблінської унії; невисока залученість української шляхти у представницьких органах Корони та Речі Посполитої внаслідок економіко-політичних і релігійно-ідеологічних причин; партикуляризм публічного представництва магдебургій та козацького самоврядування, що у сукупності зумовило відсутність загальнонародного представництва напередодні Національної революції 1648–1676 рр.

Ключові слова: публічне представництво, інституціоналізація публічного представництва, державотворча традиція, віче, боярська рада, князівський з'їзд, вальний сейм, Пани-рада, сеймик, магдебурзьке право, Запорізька Січ, козацька рада.

АННОТАЦІЯ

Цушко С. Е. Институционализация общественного представительства в украинской государствообразующей традиции (IX – середина XVII в.): историко-правовое исследование. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Международный гуманитарный университет, Одесса, 2019.

В диссертации исследованы процессы и явления институционализации публичного представительства в украинской государствообразующей традиции (IX – середина XVII в.)

Установлено, что институционализация публичного представительства на украинских землях в течение исследуемого периода носила нелинейный характер, включая элементы реинституционализации и деинституционализации, которыми, в частности, можно назвать

сохранение и восстановление в структурах сословного представительства некоторых элементов потестарной власти.

Процессы и явления институционализации публичного представительства показано на примерах эволюции веча, боярской думы и княжеских съездов Руси, Паны-рады Великого княжества Литовского, вальных сеймов Великого княжества Литовского, Польши и Речи Посполитой, местных сословных учреждений на украинских землях, представительных структур мещанства и казачества.

Сделан вывод о нелинейном характере институционализации публичного представительства в украинской государствообразующей традиции, точками дискретности (прерывности) которого стали: незавершенность преобразования частно-публичного представительства эпохи Руси в сословное представительство в силу инкорпорации Руси в состав иностранных государств; прекращение публичного представительства украинских сословий и украинских земель в представительных органах Великого княжества Литовского в силу перехода украинских земель под власть Короны в результате Люблинской унии; невысокая вовлеченность шляхетского сословия украинского общества в представительных органах Короны и Речи Посполитой в результате экономико-политических и религиозно-идеологических причин; партикуляризм публичного представительства, вызванный системой не связанных друг с другом магдебургий и казацкого самоуправления, что в совокупности обусловило отсутствие общенародного представительства накануне Национальной революции 1648–1676 гг.

Ключевые слова: публичное представительство, институционализация публичного представительства, государство-образующая традиция, вече, боярская рада, княжеский съезд, вальный сейм, Паны-рада, сеймик, магдебургское право, Запорожская Сечь, казацкая рада.

SUMMARY

Tsushko S.E. Institutionalization of Public Representation in the Ukrainian State-Making Tradition (IX – middle of the 17th century): historical and legal study. – Qualifying scientific work on the right of the manuscript.

Thesis for the Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.01 – theory and History of State and Law; history of political and legal studies. – International Humanitarian University, Odessa, 2019.

The thesis analyses processes and phenomena of institutionalization of public representation in the Ukrainian state-making tradition (IX – the middle of the XVII century).

Institutionalization of public representation on Ukrainian lands was nonlinear, and included elements of reinstitutionalization and

deinstitutionalization, particularly, saved and restored elements of potestary power in the structures of status representation.

The processes and phenomena of institutionalization of public representation are illustrated by the examples of the evolution of the veche, the boyar council and princely congresses of Rus, the Pan-council of the Grand Duchy of Lithuania, the seims of the Grand Duchy of Lithuania, Poland and the Commonwealth, local state institutions on Ukrainian lands, Zaporizhzhya Sich.

The conclusion is made about the nonlinear nature of the institutionalization of public representation in the Ukrainian state-forming tradition, the points of discretion (interruption) of which were: incompleteness of transformation of the private-public representation of the Rus era into a representative office due to incorporation of Rus into the composition of foreign states; termination of public representation of Ukrainian states and Ukrainian lands in representative bodies of the Grand Duchy of Lithuania due to the transfer of Ukrainian lands to Polish Crown authority as a result of the Union of Lublin; the low involvement of the noble state of Ukrainian society in the representative bodies of the Polish Crown of the Polish–Lithuanian Commonwealth due to economic, political and religious-ideological reasons; particularism of public representation, caused by the system of unrelated Magdeburg and Cossack self-government, which in the whole caused the absence of nationwide representation on the eve of the National Revolution of 1648-1676.

Keywords: public representation, institutionalization of public representation, state-building tradition, veche, boyar council, princely congress, seim, Pan-council, seimic, Magdeburg law, Zaporizhzhya Sich, Cossack council.

Підписано до друку 18.11.2019.
Формат 60х90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ГП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. +38(048)795-91-60.